

خمس از معاملا و بورس و البور و فروشی؟

روح الله حبیان

اگر در خاطر شریفتان باشد از شماره قبل بحث خمس را شروع کرده بودیم و قرار شد از این شماره وارد جزئیات و احکام ویژه آن شویم، اما قبل از شروع باید یک تذکر مهم را گوشزد کنیم؛ حتماً اگر به قول معروف اهل بخیه باشید و دستتان در کار مسائل شرعی باشد می‌دانید بعضی از ابواب فقهی تقریباً بین همه فقها، احکام و جزئیات یکسان و مشابهی دارند در حالی که بعضی ابواب و بخش‌های دیگر هم مسائل و فروعات بسیاری دارند و هم اختلافات ریشه‌ای و اساسی در خصوص جزئیات و احکام آنها در بین مراجع عظام (حفظه‌هم‌الله) وجود دارد. اتفاقاً مسئله خمس هم از همین دست مباحث ایست که هم فروعات مختلف و پیچیده‌ای دارد و هم اختلاف در آن بسیار است. به همین خاطر لازم است در ابتدا یادآور شویم که به هیچ‌وجه به گفته‌های مختصر ما در این نوشتار بسنده نکنید و حتماً برای رسیدن به وظیفه شرعی‌تان به رساله مرجع خودتان مراجعه نمایید؛ چون ما فقط در حد اختصار و آن هم نظر فقه‌های مشهور را نقل می‌کنیم و خیلی وارد جزئیات نمی‌شویم. یا علی!

موارد وجوب خمس

واقعیت این است که خمس در چند چیز واجب است. به عنوان مثال مواد معدنی که از معادن استخراج می‌شود یا جواهراتی که با غواصی در اعماق دریا به دست می‌آید یا گنجی که انسان پیدا می‌کند یا مال مخلوط به حرام که البته در این موارد گذشتن یک سال مطرح نیست، اما در قسم مهم‌تر یعنی درآمدهای شخصی یا به اصطلاح فقهی «منفعت کسب» گذشتن یک سال از زمان درآمد، شرط وجوب خمس است و از آنجا که دیگر از گنج آن هم ناپرده رنج خبری نیست و استخراج معادن و معدن‌داری هم برای از ما بهتران است و دستان نیز از دریا کوتاه است چه رسد به جواهرات اعماق آن، به این محورها نمی‌پردازیم و فقط همان دو مورد مال مخلوط به حرام و منفعت کسب را بررسی می‌کنیم. ان شاء الله

خمس بی احتیاطی

فرض می‌کنیم شما دوستی دارید که به شغل شریف سلمانی یا همان پیرایشگاهی مشغول است و حتی المقدور سر و روی همه مشتریان را به اقتضای میل و سلیقه آنها و مد روز صفای می‌دهد و گمان می‌کند روزی حلال به دست می‌آورد، ولی ناغافل متوجه می‌شود برخی از کارهایش مانند تراشیدن ریش از ته طبق نظر برخی مراجع کار حرامی بوده و از آنجا که در برابر کار حرام نمی‌توان اجرت گرفت، پولی که

تا به حال بابت تراشیدن ریش گرفته مال حرام است، ولی نه می‌داند چه مقدار از پس‌اندازها یا سرمایه‌اش مربوط به اجرت ریش‌تراشی است و نه می‌داند از کدام مشتری چنین اجرتی گرفته، تکلیف او چیست؟ اگر کمی دقت کنیم می‌بینیم امثال این مورد در زندگی ما زیاد پیش می‌آید؛ مواردی که انسان متوجه می‌شود مال حرامی با اموالش مخلوط شده. پس در این حال باید چه کرد؟

در جواب باید بگوییم اگر صاحب همه یا برخی از این اموال را که به ناحق وارد سرمایه او شده می‌شناسد، حتماً باید با بازگرداندن مال یا راه‌های دیگر رضایت آنها را به دست آورد، اما اگر آنها را نمی‌شناسد و مال حرام در اموالش مخلوط شده و قابل جداسازی نیست، برای پاک شدن مالش باید یک پنجم یعنی خمس آن را به حاکم شرع بدهد به شرطی که یقین نداشته باشد مال حرام بیشتر از یک پنجم است والا موظف است بیشتر بدهد. این نوع تطهیر مالی «خمس مال مخلوط به حرام» نامیده می‌شود.

خمس منفعت کسب

براساس بخشنامه الهی هر انسان مسلمانی که در طول زندگی درآمدی به دست می‌آورد موظف است در صورت باقی ماندن همه یا بخشی از این مال تا سال آینده یک پنجم یعنی ۲۰ درصد آن را به عنوان خمس جدا کند.

«مازاد بر مؤونه سالیانه» دیگر مال خودش نیست!

• سؤال: مؤونه چیست؟ جواب: مؤونه به مخارجی گفته می‌شود که در زندگی هزینه می‌شود و شامل این موارد است:

۱. هزینه‌های زندگی شخصی مانند خوراک، پوشاک، خانه مسکونی، وسائل منزل، وسیله نقلیه، وسائل و هزینه‌های تحصیل و مخارج ازدواج و...؛
۲. هدایا و بخشش‌ها مانند خیرات، صدقات و جایزه دادن به دیگران و...؛
۳. مخارج سفر مانند حج (واجب یا مستحب)، سفرهای زیارتی و سیاحتی؛
۴. حقوقی که بر عهده فرد قرار می‌گیرد مانند دیه غرامت، کفاره و... .

اینها همه مخارج یک فرد یا مؤونه زندگی او هستند که او به شکل طبیعی و متعارف و بدون اسراف و ولخرجی‌های غیرطبیعی می‌تواند از اموال و درآمدهای در این موارد هزینه کند. البته حساب هزینه‌های غیرمتعارف و اسراف جداساز است. مثلاً کسی که تا دیروز یکسال در میان هم اهل و عیال را تا اسامزاده داوود نمی‌برد، حالا که یک پول قلمبه به دستش آمده، برای فرار از خمس همه فامیل را ببرد کیش. پس بر این فرد واجب است خمس پول‌های خرج شده در این راه را هم حساب کند!

• سؤال: مازاد بر مؤونه شامل چه چیزهایی می‌شود؟ جواب: در طول سال هر مقدار از درآمد خرج شد که

نوش جان، اما آنچه باقی مانده یا پول نقد است یا کالا و وسائل و مانند آن. پول که مشخص است؛ بعد از گذشت یک سال خمس دارد، اما کالا یا مانند وسائل منزل به شکلی است که بعد از مصرف تمام نمی‌شود و به اصطلاح «عین» جنس باقی می‌ماند، مثل تلویزیون و یخچال و... که اینها خمس ندارند به شرطی که مورد نیاز بوده و مصرف هم شده باشند یعنی از حالت «اکبند» خارج شده باشند، ولی اگر کالا مانند مواد شوینده و مواد غذایی بود یعنی از یک کیسه ۲۰ کیلویی برنج ۱۵ کیلوی آن مصرف شده، ولی ۵ کیلو مانده، در این نوع اجناس باید خمس ارزش فعلی مقدار باقیمانده را حساب کرد البته اگر باقیمانده در بازار ارزشی دارد.

پس تا حالا روشن شد که از درآمدهای مختلف و هر چه از هزینه‌های گوناگون زندگی زیاد آمد باز چهارپنجم آن مال خودمان است و فقط یک پنجم این زیادی را باید تحویل مالک حقیقی یعنی خدا بدهیم! اما آیا همه درآمدها مشمول همین قانون هستند؟

خیر، درآمدهایی که مازاد سالیانه آنها خمس برمی‌دارند موارد استثنایی هم دارند:

۱. «مهریه زن»: اگر خانمی پس از ازدواج درخواست مهریه خودش را کرد یا اصلاً شوهر، خودش همه یا بخشی از مهر زن را به او پرداخت این پول خمس ندارد هر چند پنجاه سال هم استفاده نشود.
۲. «ارث»: خدا همه را حفظ کند، اما اگر یکی از بستگان از دنیا رفت و اموال او به وراثت ارث رسید این اموال دیگر خمس ندارد مگر در دو صورت: یا اینکه انسان علم داشته باشد فرد فوت شده یا همان «مورث» اهل خمس نبوده و خمس اموالش را نداده و دیگر اینکه این عزیز از دست رفته مانند داستان بعضی از قیلم‌ها آنقدر با وی نسبت دوری داشته که انسان گمان هم نمی‌کرد روزی مثلاً از عمه بزرگ ناتنی پدرش ارث ببرد. در این دو صورت طبق نظر اکثر علما باید خمس این مال را بپردازد! البته در صورت اول باید قبل از تصرف در مال خمس آن را بپردازد و در صورت دوم اگر از مخارج سالش زیاد آمد.
۳. «هدیه»: هدایا و جوایز بانکی و غیر بانکی طبق نظر برخی از مراجع خمس ندارد. در نتیجه خیالتان راحت عیدی‌هایی که تا حال جمع کردید یا پول توجیبی‌هایی که با مبارزه با نفس نگذاشتید خرج شود تا پمانند برای روز میادا خمس ندارد! البته ناگفته نماند که این نظر تعداد کمی از مراجع است والا اکثر مراجع در هدایا هم اگر از آنها بدون استفاده یک سال بگذرد خمس را لازم می‌دانند. بر همین اساس و با توجه به همین دو نظر متفاوت حکم مسائل مختلفی مانند جهیزیه دخترها - منزلی که پدر برای فرزندش می‌خرد - یا وسایل کسب و کار آقازاده یا خیلی از عنایات ملوکانه‌ای که مادرها از کیسه خلیفه به دختران عزیزشان دارند یا حتی سکه‌های طلایی که معمولاً به عروس خانم و مادر بچه نورسیده و مانند آنها داده

حساب کنند و همان تاریخ را هم به عنوان سال خمس تعیین کنند برای حساب سال‌های آینده و اتفاقاً بهترین راه حل این است که انسان به پیش حاکم شرع برود و با مصالحه خیال خودش را از بابت گذشته راحت کند یعنی مقداری را که یقین دارد بر عهده‌اش است بپردازد یا خود را بدهکار کند و در مابقی هم که یقین ندارد از حاکم شرع بخواهد که به اصطلاح «ذمه او را بری کند» یعنی اگر حقی بر گردن او مانده ببخشد.

با دقت برانید!

دو نکته مهم را در آخر تذکر می‌دهیم و به قول مجری‌ها همه شما را به خدای بزرگ می‌سپاریم! * اولاً خیلی‌ها می‌گویند «بابا! ما که هشتاد و هشتادمان است و این شندر غاز پول ناقابل هم که تا نیمه برج همراهی نمی‌کند چطور ممکن است تا یک سال بماند و اصلاً به قول معروف مورچه چیست که کله پاچه‌اش باشه؟ خمس و حساب و کتاب خمس مال پولدارهاست نه ما!»

در جواب این افراد باید گفت با شکل حساب خمس به صورت یک سال خمس معین فقیرترین افراد هم در آخر سال لااقل ۲۰۰۰ تومان برنج و قند و شکر و چای و... در بساطشان می‌ماند. گرچه واضح است خمس همه اینها نه دردی از سادات فقیر دوا می‌کند نه از امام زمان (عج)، اما مهم این است که ما وظیفه خود را بشناسیم و حساب و کتاب داشته باشیم و خمس اموالمان را حتی بسیار کم حتماً بپردازیم. آن وقت برکات دنیایی و آخرتی آن را هم خواهیم دید.

* ثانیاً خیلی وقت‌ها انسان در منزل کسی میهمان می‌شود که مطمئن است اهل خمس نیست و یقیناً در اموالش حق خمس وجود دارد؛ تکلیف چیست؟ در این گونه موارد اولاً خیلی وقت‌ها سوءظن و احتمال است نه یقین و بر خلاف تصور ما و ظاهر خود طرف، بنده خدا اهل خمس و حساب و کتاب است، اما اگر یقین داشتیم اهل خمس نیست تا زمانی که مطمئن نشویم عین همان غذایی که داریم می‌خوریم از مال خمس نداده تهیه شده، مصرف آن هیچ اشکالی ندارد. اگر هم خیلی علیه‌السلام بودید می‌توانید قیمت غذای خودتان را تخمین بزنید و یک پنجم آن را به نیت خمس از طرف صاحب‌خانه بپردازید و حال شیطان را در این جور وسوسه‌های بی‌خود بگیرید. خلاصه کلام اینکه اینها قسمت‌های دقیق و خطرناک دینداری است که به قول اصحاب جاده باید با دقت از آنها گذشت؛ موفق باشید

سال خمس

تا اینجا چندین بار اصطلاح «سال خمس» را تکرار کردیم، ولی توضیحش را گذاشتیم برای پاسخ به این سؤال که «حالا چطور باید حساب و کتاب خمس داشته باشیم؟» اولاً باید عرض کنیم بر طبق نظر برخی از مراجع، خمس مربوط به انسان‌های بالغ نیست بلکه حتی بچه‌ها هم اگر مالی به دست آورند - مثلاً ارث بردن یا هدیه گرفتن - در صورت باقی ماندن تا یک سال خمس به آن تعلق می‌گیرد هر چند تا قبل از بلوغ پرداخت آن واجب نیست، اما در هر صورت هر درآمدی که انسان مسلمان کسب می‌کند از معاملات کلان بورس گرفته تا لب‌فروشی و مانند آن به هر مقدار که بود اگر یک سال این مال باقی بماند خمس دارد، اما تعیین این زمان به دو صورت است: شکل طبیعی کار این است که انسان برای هر مالی که به دست می‌آورد یک تاریخ بزند که بدانند چند وقت پیشش مانده و البته واضح است که این کار خیلی دشوار است و فقط در برخی مشاغل مانند کشاورزی که درآمد سالیانه یکجا به دست بیاید امکان‌پذیر است. برای حل این مشکلات راه دومی پیشنهاد شده و آن اینکه هر فردی اولین درآمد عمر خود را در نظر بگیرد و همان تاریخ را به عنوان پایان

سال خمس‌اش در خاطر داشته باشد. مثلاً فرض کنیم اولین حقوق یک کارمند در اول اسفند پرداخت شد؛ او همین روز را هر ساله به عنوان سال خمس خود در نظر گرفته هر مقدار درآمدی که در طول سال داشته به هر شکل که می‌خواهد خرج می‌کند، ولی با رسیدن اول اسفند باید ببیند اموال زیادآمده‌اش چقدر است؛ حتی اگر پولی را روز قبل به دست آورده باید جزو مازاد به حساب بیاورد؛ چون برای همه درآمدهایش یک تاریخ را در نظر گرفته است لازم به ذکر است طبق نظر برخی از مراجع سال خمس باید از ماه‌های قمری حساب شود.

ممکن است بفرمایید ما تا به حال متوجه قضایا نبودیم و اصلاً نمی‌دانیم اولین درآمدمان کی بود و خلاصه تا به حال چند سال بی‌خیال خمس بودیم، تکلیف ما چیست؟ این دسته از افراد باید پیش مراجع تقلید یا وکلای معین آنها رفته خمس اموال خود را یکسره

می‌شود احکام متفاوتی پیدا می‌کند. ناگفته نماند اگر کسی به قصد فرار از خمس یا به صورتی غیرعادی و دور از شأن و جایگاه اجتماعی‌اش هدیه‌ای بدهد خمس آن را باید خودش بپردازد.

پس انداز

شاید بفرمایید تو این دوره زمونه اگر آدم کم پولش را کنار نگذارد و پس‌انداز نکند که نمی‌شود وسیله‌ای خرید. آدم مجبوره برای تهیه یک چار دیواری نیم بند یا یک ماشین معمولی یا نیازمندی‌های مثل آن از مدتی قبل پول پس‌انداز کند تا اگر دری به تخته خورد و خدا لطفی کرد صاحب خونه یا ماشین بشه. اصلاً اینها بماند برای خرج و مخارج عروسی و تهیه چهار دختر و هزینه دانشگاه بچه‌ها و... به هر حال نمی‌توان که یکجا این همه پول جور کرد! تکلیف این پس‌اندازها چیست؟

در این مورد چند نظر مختلف وجود دارد. بعضی از مراجع مطلقاً هر پس‌اندازی را که از سال بگذرد مشمول قانون خمس می‌دانند - و البته تجربه هم نشان داده هر کجا انسان برای خدا بخشی از مالش را بدهد خدا چند برابر جبران می‌کند خصوصاً در مسئله خمس - بعضی دیگر از مراجع می‌فرمایند اگر تا مدت زمان کوتاهی بعد از سال خمس مثلاً حدود سه ماه به این پول نیاز دارد و با خمس دادن این پول دیگر نمی‌تواند نیاز سه ماه بعدش را برطرف کند، این پس‌انداز خمس ندارد. دسته سوم از مراجع همین قاعده را تا حدود ۳ سال آینده ذکر می‌کنند و آخرین نظر در این مورد هم این است که اگر بدون پس‌انداز نتوان وسایل مورد نیاز زندگی را تهیه کرد این پس‌انداز اصلاً خمس ندارد.

وام، قرض، رهن

تکلیف پس‌اندازها که معلوم شد. می‌ماند پول‌هایی که انسان قرض یا وام می‌گیرد یا قرض می‌دهد و ودیعه پیش صاحب‌خانه که به غلط «رهن» نامیده می‌شود. مالی که انسان وام می‌گیرد خمس ندارد تا زمانی که همه اقساط آن را نپرداخت؛ چون وام همان قرض است و قرض خمس ندارد البته اگر در وقت سال خمس پول اصلی یا بخشی از آن باقی ماند باید خمس مقداری را که اقساطش را پرداخت کرده بپردازد، اما قرض‌دهنده اگر پولی که قرض داده از درآمد همان سالش باشد و خمس‌بردار هم باشد، اگر قبل از رسیدن سال خمس پولش را پس گرفت باید سر سال خمسش را بدهد والا بعد از پس گرفتن باید فوراً خمس آن را بپردازد.

ولی در خصوص ودیعه مسکن که اکثر جوان‌های تازه عروس و داماد همه دار و ندارشان به این صورت در اختیار صاحب‌خانه گرمی است طبق نظر مراجع تا زمانی که برای اجاره منزل به آن نیاز است خمس ندارد.

